

УДК 94(477.51):047.37(092)“Спаський”

Феодосий СПАССКИЙ
(Париж)

Предания города Нежина

У каждого города есть свои истории – одна явная, так или иначе отмеченная в истории страны и другая – часто не обнаруженная и остающаяся в тайне, отчасти из-за обывательской привычки жить только настоящим, хотя бы и красочно окруженным особенностями, объяснение которых теряется в молчании не многих, насмешливо именуемых старожилами, ничего не помнящими или даже хуже: говорилось: “врет как старожил”. В общем, прошлое, говорят, отходит в область преданий, а эта область чаще всего исчезает бесследно, не успев оставить и следа по себе.

Это имеет силу и в отношении мирного малороссийского города Нежина, очень мало отмеченного историками России и Малороссии. Между тем, не совсем лишены интереса подробности и особенности жизни города, тихо существовавшего

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 13(16)
КИЇВ
2012

в ряду прочих городов России и ныне, по всей вероятности, утерявшего свои тайны, все то, о чем еще хранит воспоминания верный в любви к своему городу нежинец, от старожилов воспринявший рассказы о прошлом и недавнем настоящем своего города, не во всем похожего на прочие города нашей родины.

Малый город Нежин по пространству занимает территорию не меньшую, чем скученный средний западно-европейский город и это потому, что каждый дом имеет при себе немалый сад, двор и огород, что взятое вместе представляет значительную площадь города, давно слившегося со своими многолюдными пригородами. Нежинцы не мало гордились тем, что их уездный город, численностью жителей, на 20.000 превосходил их губернский город, древний Чернигов [1].

Спросите о Нежине кого либо из эмигрантов и вы услышите, в лучшем случае, два сорта ответов: кстати, по ним нежинец точно определяет ответившего. Более частый ответ идет по материальной линии: “А! нежинские соленые огурчики или рябиновка” [2]. Реже ответят: “Кажется, там учился Гоголь”, или, изредка: “Там был историко-филологический институт кн. Безбородко” [3].

И надо сказать, что оба сорта ответов правильны. Прославившиеся нежинские соленые и малосоленные огурчики подделываются теперь повсюду, даже за границей [4], хотя и далеко им до настоящих. Был, конечно, секрет их изготовления и, главная часть этого секрета заключалась в простом обстоятельстве: именно в сезон засолки огурцов город оглашался скрипом телег водовозов, непрерывной вереницей тянувшихся к одному и тому же колодцу в предместьи Бабичовка [5] на Киевском шляхе – дороге, ведшей из Киева, впадавшей в Киевскую же улицу [6]. Воду только этого колодца употребляли для рассола, тогда как перемывали огурцы простой городской водой.

Что касается рябиновки, то в Нежине ее изготовляли по домашнему, лишь для собственного употребления, а на продажу фабриковали в Москве и иных местах, у Шустова и прочих водочных предприятиях. Все же, начало рябиновки, по нашему мнению, пошло из Нежина [7]. К этому смелому выводу нас побуждает следующее обстоятельство. Пишущий эти строки имел доступ к архиву Нежинского Никольского собора [8], постройки времени Алексея Михайловича. Ведь каждая церковь имела свою книгу летописи, в которой записывались события церковной и городской или сельской жизни. Отмечались эпидемии и прочие несчастья, наряду с приездами и отъездами архиереев. В летописи этого собора была запись: “17... года продано Московским купцам двенадцать возов рябины с цвинтаря” [9]. Действительно, в погосте собора было несколько толстых, в два обхвата деревьев рябины, поздней осенью и зимой покрытых на верхушках гроздьями крупных ягод рябины, прихваченной первыми заморозками и стаи перелетных скворцов, дроздов и свиристелей оседали на верхушках рябин, лакомясь сладкими ягодами.

Гоголь учился в Нежинском лицее, это общеизвестно. Лицей был реорганизован в Нежинскую классическую гимназию при Историко-филологическом институте, оба учреждения имени кн. А. Безбородко [10]. На четырехэтажном здании, над баллюстрадой верхнего этажа, красовалась мраморная доска с золотой надписью: “Здесь учился Гоголь” [11].

В большом парке, дальняя часть которого служила для общественного пользования, под именем Графского сада, были вековые деревья и дуплистая, огромная липа называлась гоголевской, там, будто бы, Гоголь часто сидел под ней, возвращаясь в лицей.

Рядом с ближней частью парка, “гимназическим садом” [12], служившим вместе с обширным двором для игр на переменах, были дома с квартирами для институтских профессоров и небольшой дом больницы, где доктором был Иван Никитич, потомок гетмана Ивана Самойловича [13], избранного гетманом в Конотопе в Козацкой дубраве, как упомянуто у Григория Конисского [14] под 1572 годом. Кстати, приведем указание того же Конисского, что в следующем

Ф.Г. Спаський. 1950-ті роки

году полковник Остап Гоголь был королем польским назначен гетманом. Сын гетмана Ивана Самойловича, Григорий, был полковником Нежинским [15]. Второй сын Яков был сослан в Сибирь по проискам Мазепы, так же как казнен был протопоп Нежинский Вольхович. Мазепа, по Конисскому, был поляком, воспитателем детей гетмана Самойловича. С 1700 года полковником Нежинским был Семен Васильевич Кочубей [16], который правил делами по отъезде гетмана Разумовского, Самойлович был не первым Нежинцем, занимавшим гетманский пост. До него, в 1658; году гетманом был полковник Нежинский знаменитый Степан Остряница [17]. Во времена Хмельницкого Нежинскими пешими и конными полками командовал полковник Нежинский Шумеко [18]. Сам Мазепа, Иван Степанович, избран был в 1687 году. Служил он в Переяславском полку. В свою гвардию набрал он охотников и Заднепровья и всякой “сволочи”, по утверждению Конисского.

Потомок гетмана, доктор Иван Никитич был невозмутим, огромною роста и соответственного добродушия. Он упоминается в биографии А.М. Ремизова: “Жил доктор, никогда не выезжая из Нежина, в собственном одноэтажном доме против здания Окружного суда на Судейской улице [19], шедшей параллельно набережной неподвижной, почти без течения, реки Остра [20]. Улица шла к базарной площади [21] от деревянного моста [22], соединявшего город с предместьем Магерками [23], населенным исключительно казаками, с которыми, по преданию, водил знакомство Гоголь, получивший от чернобровой Одарки “гарбуза” [24], что по местным обычаям даже до последних времен означало нежеланием больше встречаться. Гоголь отомстил недоступной красавице, написавши пасквиль, относившийся к целому городу: “Нечто о Нежине или дуракам закон не писан” [25]. Произведение это не появлялось среди сочинений Гоголя и поиски его оказались бесплодными. Не постигла ли его участь второго тома “Мертвых душ”?

Нежинцы оказались немстительными. Свою главную улицу они окрестили Гоголевской, однако улица эта чаще именовалась по старому Мостовой. Старожилы помнили еще ее покрытой настилом из дубовых бревен, прикрепленных к продольным под-

кладкам. Поперечные бревна иногда отрывались от кладки, становилась дыбком и часто ломали ноги лошадям. Настил сменили огромные булыжники, по которым повозки высоко подпрыгивали, треся седека, цеплявшегося за свое сидение [26]. По воскресеньям и праздникам на Мостовую сходились мещане-ремесленники на “проходку”, женщины отдельно от мужчин, в любую погоду на сапоги “бутылками” обувавших глубокие галоши – непонятный символ достатка или хорошего тона.

Надо заметить, что иное, чем казенное название присуще было и другим улицам города. Так, Озерная улица за свою необычную ширину так и называлась Широкой [27], Введенская именовалась Почекиной из-за бывшего на ней одноэтажного, с елизаветинскими колоннами, дома помещика Почеки [28].

Иван Никитич Самойлович мог по базарным дням наблюдать из своего окна за шествием на базар молодых и девочек, несших на плечах коромысла с кувшинами молока, сметаны или корзинки с ягодами и иными товарами, неподдававшимися сохранности на возах, запряженных круторогими волами, везшими сливы, арбузы, тыквы (“гарбузы”), огурцы, дыни и прочие прелести, смотря по сезону. Везли и ведра с карасями и вьюнами (речные угри) в изобилии водившимися в тихом Острѣ [и] окружавших его огромных болотах, кишевших водной дичью. Молодицы и девочки были одеты в “корсетки” черного или иного неяркого цвета с вышивками, были обуты в сапоги (чоботы), желтой или черной кожи с блестящими подковками на каблуках. На шее по корсеткам были ряды монист и среди них – “дукачи” – большие золотые или серебряные медали с изображением на одной стороне Петра Великого в профиль, а на другой – российского государственного орла. Медали были крупны – раз в пять больше серебряного рубля [29].

У молодых на головах были скромные очипки, тогда как некоторые девочки гордо несли на головах высокие казацкие смушковые шапки, черные или серые [30].

Доктору Самойловичу недалеко было ходить за объяснениями по поводу таких нарядов. Ему надо было пересечь свой фруктовый сад и через деревянный забор обратиться с вопросом к копавшемуся на грядках своего огорода священнику Александру Величковскому [31], купившему у Ивана Никитича небольшой участок его наследственной гетманской усадьбы для постройки собственного одноэтажного весьма уютного домика.

Кругленький, с русой бородкой и сократовским лбом, о. Александр увлекался историей и пребывал в вечном расхождении с ученой Черниговской Археологической комиссией [32], занимавшейся историей города Нежина и других городов губернии. Расхождение же произошло и осталось неразрешенным из-за отказа комиссии, без дополнительных раскопок, признать месторасположение Нежинского “замка” (Кремля) на месте нынешней базарной площади, что утверждал о. Александр, основывавшийся на том, что при копании ров для фундамента новых каменных базарных лавок с погребами – натолкнулись на сплошную дубовую бревенчатую изгородь, шедшую на некотором расстоянии от берега Остры [33]. Ограда так и осталась в земле. Городская управа спешила закончить выгодную ей постройку. Несмотря на настойчивые требования о. Александра, поддержанного также любившим старину архиепископом Черниговским и Нежинским.

О. Александр был настоятелем бесприходной церкви, называвшейся Замковой, стоявший посреди базарной площади.

В этой церкви в иконостасе нижнего ее края была икона Божией Матери, у нижнего его края лежало круглое чугунное ядро с маленькой воронкой. Говорили, что это был

след осады Нежина отрядов шведов, направлявшихся к Карлу XII в Полтаву. Нежинские козаки были с Петром, что подтверждает Конисский. В городе оставались старики, дети и женщины. Пастушата сообщили в город о приближении шведского отряда с артиллерией. Старики порешили защищаться и прибегли к хитрости. Женщины обрядились в козацьи наряды, вооружились, чем могли. При приближении шведов, выкатили две гарматы (пушки) и постреляли, как умели, из них, – на что шведы отвечали не весьма усердно. Одно из их ядер, неразорвавшись, попало в церковь и упало около иконы Богородицы. Шведы, видя сильный гарнизон Козаков, решили не задерживаться и продолжали свой путь [34].

Жена сотника, кажется по фамилии, распространенной на Магерках, Майборода, вскочила в своем мужском наряде на коня и в таком виде появилась перед Петром, уже праздновавшем свою победу. Услышав от сотничихи доклад о защите Нежина бабами, Петр распорядился присвоить, в качестве потомственной награды, походящей к старшей в роде в каждом поколении, – право носить козацьи шапки и на шее “дукач”, золотой – роду старшин, и серебряный – простым козачкам. Очевидно, лишь устный приказ был принят к исполнению, не попав в письменное закрепление. По крайней мере, весьма обстоятельное исследование И.Г. Спасского “Русские и иностранные ордена и медали до 1917 года” об этой медали не упоминает, очевидно, за отсутствием документов [35].

В этом предании странно то, что Конисский не упоминает о защите Нежина, в то время, как говорил о принятии шведов городом Ромны [36]. Можно, пожалуй, объяснить это или тем, что пишет он историю Малороссии, а не России, или желает подтвердить молчанием свой вывод о “злодействе” Меншикова [37], нарочно замалчивавшего подвиги малороссиян. Конисский пишет, что все участники победы Петра были награждены. Но – “Одни малороссияне и их войска остались при сем “поношением и притчей в людях”, т.е. без благодарности и награждения. И хотя, они в истреблении армии шведской более всех показали ревности и усердия, хотя они около года губили шведов в земле своей, во всех местах и случаях, где только удобно настичнуть их могли, не приклонялись при том ни на какие увещания и обнадеживания королевские и Мазепинские. Неужели неверность сего одного человека, избранного царем в свои наперсники, была причиной сей немилости? Но то было забыто, и они самым несправедливым, образом и единственно по наветам и ябедам злобного любимца Меншикова – повержены были в презрение, поругание и гонение, а убытки их двумя армиями понесенные и почти неисчислимые, остались без всякого вознаграждения и уважения”.

В другом месте Конисский повествует: “Каждый швед выучен было говорить по-русски сии слова к народу: “Не бойтесь! Мы ваши, а вы наши”. Но народ счел шведов безбожными басурманами и убивал их, за что давали ему жалование, сначала деньгами по несколько рублей, а напоследок по чарке горилки с приветствием: Спасибо, хохленок!” “При этом, – далее повествует Конисский, – в битве при Пропойске, на Соже [38], против Левенгаупта после смятения московского войска, государь, выстроив его по-прежнему, поставил позади фронта и по флангам малороссийских казаков со строгим наказом рубить саблями и колоть копьями всех тех, кои во время сражения подадутся назад, не щадя никого, ни самого его, государя”.

Под Полтавой сражалось более 20.000 Козаков, под командой Миргородского полковника Данила Апостола. С Мазепой остались два компанейских полка.

Вернемся к упомянутому нами священнику Александру Величковскому и его рассказам. Участок земли, купленный у Самойловича, приобретен был о. Александром не только как удобный для постройки дома на прочном каменном фундаменте, между стенами которого был прекрасный погреб, но и с целью установить основательность (или отвергнуть), ходившего в городе сказания о твердости в нравственных устоях гетмана Ивана Самойловича, будто бы замуровавшем в своем погребке собственную дочь Марию, вместе с соблазнителем ее, молодым сотником Грицьком Грайворон. Но надежда обнаружить в толстых стенах погребка подтверждение легенды не осуществилась, хотя в стены и потолок погребка вделаны были, оставшиеся на своих местах, большие кольца и крюки, но ни стены, ни пол после обследований и зондирований не обнаружили никакого тайника. На престоле левого придела собора [39], освященного в честь св. Феодосия Черниговского, с серебряными по нему пластинками, а по углам грубо выгисненные изображения четырех евангелистов, в центре – Воскресение Христова и под ним прямоугольная пластинка, на которой грубо (очевидно, гвоздем), выбита была надпись “Сие святое Евангелие принесено в дар св. Никольскому собору от полковника Василя Золотаренко за свои грехи и своих родителей, лета...” Это был, очевидно, потомок наказного гетмана Ивана Золотаренко [40], предательски убитого пулей, предварительно спрятанной в католической чаше. Пуля была внутри серебряная, с латинскими литерами. Убил Золотаренко органист, подговоренный католическим клиром. При погребении в Корсуне Золотаренко церковь сгорела от молний и католики говорили: «Ад покарал с торжеством». Так повествует Конисский.

Большой пятиглавый Никольский собор стоял в центре города на соборной площади против Гоголевского сквера с памятником Гоголю [41]. В соборе был шестиярусный, золоченый по красному дереву, деревянный резной иконостас с рядами икон разного размера. Среди местных икон нижнего ряда помещалась грузинская икона Божией Матери. В засухи ее вынимали из иконостаса и с ней совершался крестный ход на Нежин-озеро, в четырех верстах от города [42]. В “Летописи” записано было и избавление города от “повальной заразы” после обнесения иконы вокруг пораженных эпидемией кварталов: Воробьевки [43] и Лихокутовки [44]. Накануне крестного хода читался акафист перед иконой украшенной фатой и рядами разноцветных лампад.

22-го августа 1913 года, в день памяти иконы, ее обносили, как и каждый год, на специальных носилках, которые держали молодые прихожане. По неосторожности несших икона склонилась и чуть не упала, во время подхваченная. Старики и старухи определили, что это предвещает войну, что точно также случилось и в 1903 году перед японской войной. К тому же говорили, что соборная колокольня по ночам вздыхает и тихо гудит четырехсотпудовый колокол “Игорь”, брат колоколам Киевско-Печерской лавры и Преображенского собора в Чернигове – Бориса и Глеба [45]. Передавали, что эти три колокола были отлиты одновременно и, действительно, в звуке их звона было что-то общее, хотя черниговский и Киевский были тяжелее. В хорошую погоду “Игоря” слышно было верст за 12 от города.

Вздохи колокольні и тревожный гул “Игоря” – как видно – служили печальным предзнаменованием войны и лихолетья, за которыми людям было уже не до старых отживших свой век, преданий города Нежина.

П.С. В слове козак мы придерживаемся орфографии Конисского, который объясняет употребление О, а не А в первом слого тем, что такое наименование было дано Влади-

миром Мономахом: у них кони – “kozy, или же козаки происходят из козар”. Оставляем утверждение Конисского на его совести, но память подсказывает, что в церковных актах в Малороссии употребление О оставалось, как оно в малороссийских песнях. О самом Конисском, добавим только, что вообще мы обращались к его показаниям из-за того, что происходил он из рода нежинских разорившихся дворян. Говорили, что земли его перешли к Стефану Яворскому, основавшему на его участке в центре города мужской монастырь [46] и в семи верстах от него на окраине предместья Авдеевка скит с церковью во имя Георгия, возможно, в честь святого, имя которого носил наш историк [47].

надруковано:

// Новое русское слово [Нью-Йорк]. – 1957. – октябрь

Коментарі

1. Справді, кількість населення Чернігова – з кінця XVIII ст. центра спочатку намісництва, а згодом губернії і області, до складу якого входив Ніжин (за винятком 1923–1930 років, коли Ніжин і Чернігів були центрами рівнозначних адміністративних утворень – округів) – лише на початку XX ст. зрівнялося зі своїм повітовим (районним) центром. Ніжин як полкове місто у XVII–XVIII ст. значно переважав за кількістю мешканців також полкове місто Чернігів. Наприклад, у 1654 р. населення Ніжина становило бл. 11 тис. осіб, тоді як у Києві проживало біля 8 тис. мешканців. Населення Чернігова на початку XIX ст. становили лише 4 тис. мешканців.
2. Огірковий промисел на Ніжинщині відомий ще з XVII ст., коли був започаткований греками-переселенцями, що оселилися в Ніжині. Згодом засолені огірки стали предметом товарного виробництва й перетворилися на початку XX ст. на “фірмовий” ніжинський товар, поряд із огірками, тютюном, копченими ковбасами і фруктово-ягідними лікерами та настоянками. Одна з них – горобинова, була широко відома як у Російській імперії, так і за її межами. Однак, попри поширену думку про виробництво “Ніжинської горобинівки” на місцевому матеріалі, це твердження є неправдивим. Насправді для настойки використовувалася горобина, що походила з-під с. Небезино Володимирської губернії. За однією версією “небезинская” горобинівка стала “нежинской” з міркувань милозвучності назви, за іншою – щоб унеможливити підробки конкурентами. Авторство цієї містифікації приписують московському винопромисловцю П. Смирнова (за іншою версією – М. Шустову). Відтак, стає зрозумілим чому, як указує далі Ф.Г. Спаський, цю настойку виробляли не в Ніжині, а в Москві. Ф.Г. Спаський також далі згадує про купців, які заготовляли плоди горобини, що росла поруч із Миколаївським собором у Ніжині. Можливо це були якраз спроби виготовити “Ніжинську горобинівку” якраз із ніжинського матеріалу.
3. М.В. Гоголь навчався в Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині протягом 1821–1828 років. Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині існував упродовж 1875–1920 років і був прямим спадкоємцем згаданої гімназії вищих наук.
4. Щодо фактів підробки засолених ніжинських огірків за кордоном інформації досі не зустрічалось. Прямої підробки виробництва в межах Російської імперії чи СРСР також. Проте, з 1920-х років аби наростити об’єми виробництва почали використовуватися для засолки під маркою “Ніжинських” огірки інших сортів, що мали відмінні від базового сорту Ніжинський місцевий морфологічні та промислові характеристики. Можливо цю підміну Ф.Г. Спаський і називає підробкою.
5. Бабичівка – історичне передмістя Ніжина на південь від середньовічного міста. У середині XIX ст. з розширенням території міста увійшла до його складу. Назву цьому історичному району дало Бабичеве озеро, що знаходилося тут (наприкінці XIX ст. обміліло й було засипане). Походження назви ймовірно за антропонімом “Бабич”.
6. Київська вулиця (частина сучасної вул. Шевченка) починалася за Київськими воротами середньовічного міста (якраз на місці сучасної пл. Леніна) й ішла на південь повз Бабичівку до межі Ніжина кінця XIX – початку XX ст., де звертала на південний захід, перетворюючись на Київський шлях. Про згадані особливості місцевої води в Ніжині відомо й з інших джерел. Хімічні дослідження 1920-х–1930-х років пояснили цей факт різним її хімічним складом. Вода, яку брали з колодязя на

- Бабичівці була багата на залізо, тому краще підходила для розсолу під соління. Для пиття ця вода була надто жорсткою. М'яка ("чайна") вода в Ніжині була лише в двох колодязях – один знаходився в самісінькому центрі, на Торговій площі, інший – в північному передмісті Козирівці.
7. Шустов М.Л. – російський підприємець, власник товариства "Шустов і сини" (1863), одного з найбільших виробників алкогольної продукції в Російській імперії початку ХХ ст. Назва сучасної торгової марки алкогольної продукції, зокрема продукції Одеського кон'ячного заводу, походить від його прізвища. Щодо "ніжинських коренів" горобинової настойки – див. коментар № 2.
 8. Миколаївський собор (або Соборно-Миколаївська церква за церковними документами ХІХ – початку ХХ ст.) у Ніжині збудований у 1655–1658 роках посеред торгової площі (відтепер плаща стала називатися Соборною) біля південно-західного кута укріплень Ніжинського замку. З моменту завершення будівництва й дотепер є центральною містобудівною домікантою Ніжина.
 9. Див. коментар № 2.
 10. Як указано вище, М.В. Гоголь навчався в Гімназії вищих наук, яка згодом упродовж 200 років кілька разів змінювала статус: у 1832 р. – фізико-математичний ліцей, у 1840 р. – юридичний ліцей, у 1875 р. – історико-філологічний інститут, у 1920 р. – науково-педагогічний інститут, у 1921 р. – інститут народної освіти, у 1930 р. – інститут соціального виховання, у 1932 р. – педагогічний інституту (з 1934 р. – державний педагогічний інститут), у 1999 – державний педагогічний університет і, нарешті, в 2004 р. – державний університет. Ще кілька разів готувалися рішення про чергову його реорганізацію, які залишилися невітленими: у 1915 р. – сільськогосподарський інститут, у 1918 р. – університет. До 1920 р. усі інституції почергово носили ім'я князя Безбородька, з 1939 р. – ім'я М.В. Гоголя. В сучасній історіографії всі ці вищі навчальні заклади прийнято іменувати під загальною назвою Ніжинська вища школа.
 11. Меморіальну дошку з таким написом було встановлено наприкінці травня 1909 р. з приводу 100-річного ювілею з дня народження видатного письменника. Тоді дійсно встановили над балюстрадою центральної частини будівлі інституту. Згодом її переустановили над вхідними дверми цього ж корпусу. В 1980–1990-х роках меморіальна дошка була об'єктом студентських першоквітневих жартів, коли неофіційно в день народження М.В. Гоголя в інституті святкувався День дурня. На дошці деякі літери заклеювалися іншими або доклеювалися нові, щоб утворилося нове жартівливе прочитання тексту: "А не здесь ли учился Гоголь?", "Здесь лечился Гоголь", "Почему здесь учился Гоголь?", "Здесь не учился Гегель" тощо.
 12. Графський парк – визначна пам'ятка садово-паркової архітектури кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст. Закладений був ймовірно кн. О.А. Безбородьком, коли він був наказним ніжинським полковником і придбав маєтку Вітгенштейнів – на території якого нині розміщено і сучасний парк, і корпуси заснованого Безбородьками вищого навчального закладу. Насадження парку сильно постраждали в час громадянської війни та від "господарювання" радянської влади в довоєнний період. Тому більшість насаджень – післявоєнні. До 1879 р. перебував у приватній власності нащадків О.А. Безбородька, коли донька його двоюрідного небожа О.Г. Кушельова-Безбородька – О.О. Мусіна-Пушкіна, дружина останнього почесного попечителя вищого навчального закладу в Ніжині, передала парк у спершу в оренду Ніжинській міській управі, а в 1882 р. цілком подарувала – разом із будівлями садиби (зараз ці пам'ятка архітектури кінця ХVІІІ ст. перебуває в аварійному стані, й знаходиться під загрозою знесення). В дореволюційний час парк складався з двох частин – Графського саду (північна, "дальня" частина) та Гімназійного саду. Останній знаходився з південного боку парку, безпосередньо примикав до будівель навчального закладу й призначався для відпочинку ("моціону") вихованців як вищого навчального закладу, так і гімназії при ньому. Відтак, територія була закритою для вільного відвідування й перебувала в підпорядкування навчального закладу, – відповідно умови подарунку парку О.О. Мусіною-Пушкіною їй не стосувалися. Нині Графський парк знову поділений навпіл – південну частину колишнього Графського саду й увесь колишній Гімназійний сад займає Агробіостанція місцевого університету, решта – міський парк.
 13. Ні підтвердити, ні спростувати це твердження лікаря І.М. Самойловича зараз не можемо. Ймовірно місце має сімейна легенда, яка базується на збігу прізвища з відомим однофамільцем.
 14. У цих спогадах Ф.Г. Спаський постійно апелює до твору архієпископа Могильовського, святителя Георгія – уродженця Ніжина Григорія Івановича Кониського, ймовірного автора знаменитого історіографічного твору "Історія русів".
 15. Остап (або Євстафій) Гоголь був гетьманом реєстрових (або міських) козаків, що набиралися в кількості 2–6 тис. за зверхності Речі Посполитої наприкінці ХVІ – першій половині ХVІІ ст. і є гіпо-

тетичним предком роду Гоголів-Яновських (в усякому разі за їх офіційним родоводом). Щодо сина гетьмана Іван Самойловича, то серед ні серед призначених, ні серед наказних (тобто тимчасових) ніжинських полковників його не було.

16. Син генерального судді Василя Кочубея – Семен також ніколи не був ані призначеним, ані наказним ніжинським полковником.
17. Такого ніжинського полковника також не було, в усякому разі за часу існування Ніжинського козацького палкі за доби Гетьманщини. Яків (Яцко) Остряниця (Яків-Степан Іскра-Острянин) був полковником (можливо й ніжинським, але даних про існування Ніжинського реєстрового полку немає) реєстрових козаків у 1630-х роках, один із керівників козацького повстання 1638 р. Народився у м. Остер (нині Козелець кого району Чернігівської обл.) – звідси ймовірно і його прізвище.
18. Шумейко Прокіп – ніжинський полковник у 1648–1650 роках, був першим керманічем Ніжинського полку, після його створення; сподвижник Богдана Хмельницького; загинув під час битви під Берестечком (†1651).
19. Судейська вулиця в Ніжині (сучасна вул. Гребінки) знаходиться в старому місті, одна з найдавніших у місті, з'явилася ймовірно ще в XVII ст., коли на території окольного міста всередині міських укріплень почала формуватися цивільна забудова та вулична система. За час існування змінила кілька назв – спершу була Грецькою (починалася й частково проходила через квартал, де оселились ніжинські греки), потім Судейською – на вулиці розміщувався Окружний суд (сучасна загальноосвітня школа № 1, до перепрофілювання під суд у 1863 р. – Присутні місця (перебудова 1810-х років кам'яниці кінця XVIII ст. ніжинського грека М. Пелепонова)), у радянський час була Радянською, Бібліотечною (розміщувався бібліотечний технікум, зруйнований у 1943 р.); нинішня назва – з 1960 р., названа на честь відомого випускника Гімназії вищих наук, українського поета Є.П. Гребінки.
20. Річка Остер ділить м. Ніжин навпіл. Найдавніша частина – лівобережна (колишній Ніжинський замок і Старе місто, ймовірно на місці давньоруського городища Ніжатин), на правому березі міські квартали (Нове місто) з кінця XVI ст. Хоча після фрагментарних археологічних досліджень останніх років є припущення про існування на правому березі Остра в межах середньовічного Нового міста давньоруського поселення XI–XIII ст. Некваліфікованість течії річки першої третини XX ст. у спогадах Ф.Г. Спаського пояснюється її замуленням й обмілінням упродовж попередніх 200 років, коли на річці в межах міста було споруджено біля двох десятків водяних млинів, для функціонування яких були споруджені греблі та загатки. Сучасна повільність течії р. Остер – як наслідок того-таки процесу обміління, так і через пониження рівня ґрунтових вод, зменшення стоку (наслідки меліораційних процесів повоєнного часу та спорудження гідротехнічних споруд на р. Дніпро, до басейну якої належить Остер), а також землевпорядкувальних робіт початку 1970-х років, коли під час будівництва корпусів педінституту було прочищено русло Остра в межах центру міста.
21. Базарна (Торгова) площа знаходилася в центрі дореволюційного Ніжина, сформувалася навколо укріплень Ніжинського замку, на місці еспланади – незабудованого простору навколо оборонних укріплень, які в Ніжині в мирний час використовувалися як торжище. Базарна площа XIX – початку XX ст. – це як рештки колишньої еспланади (західна частина її була забудована переважно спорудами Грецького кварталу), а також територія колишнього замку, нівельованого на початку XIX ст. з метою перепланування й забудови міста, яка так і не відбулася (дякуючи цьому місто зберегло архаїчну радіально-променеву вуличну систему планування і, відтак, є на сьогодні пам'яткою містобудування).
22. Мається на увазі Магерський міст через р. Остер, біля якого починається сучасна вул. Гребінки – Судейська, про яку пише Ф.Г. Спаський (тоді, до речі, з цієї частини вулиця не починалася, а закінчувалася, оскільки нумерація йшла від тогочасного адміністративного центру міста – Торгової площі). До 1960-х років усі мости в Ніжині були дерев'яними.
23. Магерки – аграрне передмістя Ніжина, північна та північно-західна частина сучасного міста на правому березі р. Остер; досить велике за площею. Назва ймовірно є відантропонімічною – за прізвищем Магера чи Магерка (Макгера, Макгерка), очевидно землевласника (за прізвищем мешканців майже ймовірно, оскільки дані варіанти прізвища в Ніжині впродовж XVIII–XX ст. не фіксуються). Є менш доказові варіанти походження назви. Найбільш поширений – з назвою магерок – повстаних казаноподібних продовгуватих капелюхів без крисів, що начебто тут виготовлялися. Але достовірної інформації про їх виробництва на території сучасних Магерок, як і в Ніжині загалом, наразі немає.
24. М.В. Гоголь під час навчання досить часто здійснював подібні “самоволки” за межі гімназії. Її вихованці були на повному пансіоні, і перебували в цілковитій ізоляції від міського життя. Навіть гімнази-

- сти з числа мешканців Ніжина могли відвідувати рідний дім лише у неділю, але обов'язково на ніч повертатися до пансіону. Єдиним офіційним перебуванням поза межами навчального закладу було відвідання недільної служби в Соборно-Миколаївській церкві. Але після освячення в будівлі гімназії Свято-Олександрівської церкви в 1826 р. і цей "вихід у місто" припинився. Виняток складала двомісячні літні вакації. Найближчим місцем для несанкціонованих візитів були Магерки, що примикали з півночі безпосередньо до території Гімназії вищих наук. Це було типове аграрне передмістя з сільським укладом життя й відповідними звичаями та традиціями, хоча й рахувалося надоді вже частиною міста. Відтак, перебуваючи тут у самовільних відлучках, Гоголь-гімназист сформував досить міцний запас легенд, переказів, образів, який йому знадобився під час написання і ранніх романтичних, і більш пізніх творів. Згодом і самі відвідини М.В. Гоголем Магерок обросли легендами, – однією з таких і є випадок із гарбузом від чарівної Одарки (про Магерки – див. попередній коментар).
25. Наразі невідомо, що саме, кого (крім загальної характеристики сюжетних ліній і персонажів) і як зобразив М.В. Гоголь у цій своїй першій прозовій пробі пера. Ф.Г. Спаський цілком вірно висуває припущення про "репетиції" розправи над другим томом "Мертвих душ" – письменник-гімназист, після скандалу, спричиненого виходом з друку цього твору, власноруч відправив у грубу всі примірники цієї книги. Навіть повернув уже подаровані друзям і знайомим. Проте, нині є гіпотетичні припущення в середовищі української діаспори виявлений чи-то вцілілий примірник, чи-то рукописна копія цієї втрачених донині роботи визначного письменника. Як би там не було, але поки її світу ніхто не представив, і наукової експертизи її справжності не здійснив. У даному контексті М.В. Гоголь виступає як антипод булгаковському Воланду, доводячи, що рукописи такі горять...
 26. Гоголівська (за сучасною формою назви – вул. Гоголя) вулиця в Ніжині – центральна вулична артерія, в самісінькому його історичному центрі; пов'язує історичний адміністративний центр (Торгову площу – сучасний початок вул. Московської та північна частина пл. Заньковецької) із сучасним (пл. Леніна). Сучасна назва (її дореволюційна форма) – з 1881 р., коли посеред скверу, повз який вулиця проходить, було встановлено погруддя М.В. Гоголю (сквер тоді також отримав ім'я видатного письменника, до цього був названий на честь свого засновника – В.В. Тарновського-молодшого). Попередня назва вулиці – Мостова, яку отримала позаяк перед брукуванням у другій половині XIX ст. була замощена тесаними колодами, укладеними поперек вулиці на повздожних колодах-протяжинах, які, у свою чергу, фіксувалися майже метровими кованими залізними костиллями. Звісно, колоди час від часу або прогнівали, або ламалися, костилі також не могли без додаткової фіксації у землі надійно тримати протяжини. Тож, кульбіти пасажирів бричок і возів, описані М.В. Гоголем у поемі "Мертві душ", а також у різній мемуаристиці, в т.ч. й ц спогадах Ф.Г. Спаського, були цілком реальними. Щоправда, документально засвідчені виведенням із ладу рухомого складу транспорту того часу – шляхом ламання ніг коней в упряжу (як зазначив тут автор спогадів) – досі не зустрічалися.
 27. Тут автор дещо плутаю дві вулиці, розташовані поруч. Обидві в час його проживання в Ніжині починалися з Богдано-Хмельницької площі (сучасний парк ім. Т.Г. Шевченка, обрамлений півколом вул. Лашенка), але Широкою назвилася колишня Біляківська, а сучасна вул. Богдана Хмельницького, яка прямувала на схід. Вона фактично обрамляла північну частину колишніх міських укріплень Старого міста (середньовічного окольного міста), і була дійсно значною в ширину – майже втричі ширше за звичну вулицю (оскільки відділяла місто кінця XVIII ст. від південного передмістя Біляківка). Вул. Озерна, натомість, була звичної ширини, існує в своїх історичних розмірах і з історичною назвою й донині. Назву отримала від невеликого озера в північній частині колишньої площі (сучасного парку), а також через пониззя її рельєфу, яке постійно підтоплювалося під час весняного паводку.
 28. Введенська вулиця в Ніжині (сучасна вул. Богуна) – одна з двох паралельних вулиць (інша – вул. Міліонна, сучасна Овдіївська), що обрамляли територію форштадту XVIII ст. – житлового кварталу поза західними укріпленням Старого міста. Починалася відразу за Київською брамою укріплень (територія сучасної пл. Леніна) у тягнулася на захід до Введенського жіночого монастиря, від якого у отримала назву. Сучасна назва – з 1921 р. Будинки предводителя повітового дворянства, останнього полкового писаря Ніжинського полку Якова Почеки, ревнителю звичок доби пізньої Гетьманщини ("єлизаветинські колонії") був, мабуть, головною "родзинкою" забудови, позаяк вулиця мала саме таку неофіційну назву.
 29. Дукачі – специфічний вид жіночих прикрас, які виготовлялися ніжинськими золотарями в XVIII – на початку XX ст. у вигляді намиста, оздобленого срібними чи/та золотими монетами: австрійським дукатами Марії Терезії (звідки й назва), згодом російським рублями. Вивчення дукачів – "сімейна" тема Спаських: почала цікавитися їх вивченням старша сестра Ф.Г. Спаського – Євгенія (в 1920-х роках),

тоді ж їх вивчати почав їх молодший брат Іван, який уже будучи відомим вченим-нумізматом, співробітником Державного Ермітажу в Ленінграді повернувся до своєї “ніжинських” наукових інтересів, закінчив розпочате наприкінці 1920-х років дослідження й видав його окремою монографією аж у 1970 р. (див.: *Спаський І.Г.* Дукати і дукачі України. – К.: Наукова думка, 1970. – 168 с.).

30. Наразі перевірити чи справді цей елемент чоловічого гардеробу був популярний у ніжинських модниць початку ХХ ст. важко. Але Ф.Г. Спаський тут натякає на певну традицію використання ніжинськими жінками чоловічих смушевих шапок, що нібито пов’язана з пожалуванням від царя Петра І ніжинським козачкам носити ці шапки на знак подяки за мужність, виявлену під час облоги шведами Карла XII у 1709 р. Ніжина. Тоді здебільшого жіноче населення (чоловіки були мобілізовані до війська) намагалося, одягши чоловічі шапки й зайнявши позиції на міських укріпленнях, відлякати супротивника, переконавши в такий спосіб, що укріплення мають солідну кількість захисників. Насправді цю легенду придумав викладач Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині І.Г. Кулжинський, відомий своїми “верноподданическими” – патріотично-консервативними (навіть ретроградними) поглядами, й опублікував у “Дамському журналі” (1829). Спростував цю літературну вигадку свого колеги по Ніжинській вищій школі на початку ХХ ст. професор Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині, відомий історик і джерелознавець М.М. Бережков. Все виявилось просто: епізоду з шапками не могло бути априорі, позаяк ніяких бойових дій біля укріплень Ніжина (навіть присутності тут шведської армії) під час Північної війни між Росією і Швецією взагалі не було.
31. Священик ружної (тобто, за якою не було закріплено земельних наділів для фінансового забезпечення від її використання притчу) Богоявльської (Замкової) церкви Олександр Величковський – ймовірно нащадок бунчукового товариша Андрія Величкового, будинок якого й донині розташований у історичному середмісті Ніжина (на вул. Глібова, колишньому Земському пров.). Проте, тоді незрозуміло, чому він змушений був купувати ділянку під будівництво нового будинку. Неточною є також інформація Ф.Г. Спаського про те, дана церква була без парафії за служіння в ній о. Олександра. Дійсно такою вона була поки існував Ніжинський замок, усередині якого вона знаходилася. Але на межі ХVІІІ–ХІХ ст. з утратою Ніжином оборонного значення й руйнуванням укріплень замку церква з такої, що обслуговувала лише військову залозу, перетворилася на звичайну парафіяльну, оскільки територія колишнього замку почала заселятися (згодом житлові помешкання були перенесені й сюди поширилася Торгова площа, але парафіяні залишилися). У 1830-х роках до парафій додалися в’язні збудованого поруч тюремного замку і команда також збудованого тут-таки острогу, яка несла службу у цій в’язниці.
32. Чернігівська вчена архівна комісія існувала в 1896–1919 роках, її члени займалися вивченням історії, археології та старожитностей на території Чернігівської губернії. Хоч певні архівні документи свідчать, що на початку 1890-х років вчені Історико-філологічного інституту князя Безбородька, за підтримки керівництва закладу намагалися створити губернську архівну комісію якраз у Ніжині, яка мала спиратися на кадровий потенціал місцевого інституту й географічно дослідженнями охопити південь губернії, залишивши її північну частину для сфери досліджень майбутньої комісії в губернському центрі.
33. Ніжинський священик, до сорому “вчених мужів” з губернської архівної комісії, виявився правим: дійсно знайдені колоди були залишками частоколу (палісаду) укріплень Ніжинського замку (незрозуміло лише якого саме – старого польського 1620–1640-х років, перебудованого нового польського кінця 1640-х років – 1721 р. чи Нового замку 1721 – середини ХVІІІ ст. Але в усіх випадках оборонні стіни були дерев’яними. Вірною була також гіпотеза О. Величкового про приблизний збіг території середньовічного замку в Ніжині з сучасною йому базарною площею.
34. Про облогу Ніжина шведами див. коментар № 30. З огляду на це, незрозуміло звідки саме взялося це ядро в церкві.
35. Те саме стосується “жалуваних прав” ніжинським козачкам на носіння дукачів. Про самі дукачі та про відношення до цієї жіночої прикраси представників родини Спаських див. коментар № 29. Додамо лише, що в указаній роботі І.Г. Спаського згадок про дукачі як про відзнаку бути не може, оскільки це була жіноча прикраса.
36. Див. коментар № 30.
37. Мається на увазі подія “Батуринської трагедії” – тотальної різни в захопленій нетривалой облозі і зради одного з представників козацької старшини гетьманської столиці Батурина частинами російської армії під командуванням О.Д. Меншикова – сподвижника і фаворита царя Петра І.
38. Більш відома як битва біля с. Лісна, що неподалік згаданого м. Пропойськ (сучасний Славгород у Могильовській обл. Білорусі).

39. Миколаївського собору в Ніжині. Див. коментар № 8.
40. Золотаренко В.Н. – ніжинський полковник у 1655–1656 та 1659–1663 роках, молодший брат І.Н. Золотаренка – корсунського (в 1652 р.) та ніжинського полковника (в 1653–1655 роках), наказного гетьмана під час білоруського походу військ Богдана Хмельницького. Попри легенду про убивство отруєною кулею фанатиком-католиком, Іван Золотаренко помер від ран, отриманих під час облоги Старого Бихова у ході російсько-польської війни 1654–1657 років. Під час його відспівування у збудованій на його кошти церкві Різдва Христового в рідному Корсуні (сучасний Корсунь-Шевченківський) виникла пожежа та паніка, які призвели до численних жертв. На кошти братів Золотаренків у Ніжині був збудований Миколаївський собор. Їх сестра була третьою дружиною і вдовою гетьмана Богдана Хмельницького. Молодший брат – Василь (Васюта) був одним із претендентів на гетьманську булаву в 1663 р. на т.зв. Чорній раді в Ніжині, але перед самою радою поступився іншому претенденту – представнику козацької старшини Якиму Сомку (до того ж колезі по швагерству – сестра Я. Сомка була першою дружиною Б. Хмельницького), уклавши з ним альянс проти ще одного претендента – виразника інтересів козацької голоти і представника від запорожців І.М. Брюховецького. За що, власне, й поплатився: новообраний гетьман заарештував своїх конкурентів і восени того ж року стратив у м. Борзні, що неподалік Ніжина (стратити в Ніжині колишнього ніжинського полковника та колишнього наказного гетьмана й переяславського полковника І. Брюховецький не ризикнув).
41. Див. коментар № 8 та № 26.
42. Ніжин-озеро знаходиться в південно-східній частині сучасного міста – міській околиці початку ХХ ст. Озеро в болотистій місцевості, з сильним підводними холодними джерелами, – відтак, часто спричиняло підтоплення помешкань поруч, а також дуже небезпечно для купання, особливо у спеку. На початку ХХ ст. було з'єднано меліоративним каналом з р. Остер, через який за потреби зменшували рівень води в озері. “Підступність” озера обросла кількома легендами, одна з котрих розповідає про середньовічний уніятський монастир, що провалився під воду й уночі під час повного місяця піднімається з дна (поетична інтерпретація легенди зроблена Є.П. Гребінкою ще в середині ХІХ ст.). Більш сучасні легенди: про резиденцію тут літописного Солов'я-Розбійника (проте, незрозуміло, що він робив так далеко від транспортних комунікацій, де нікого грабувати) та про доживання віку в згаданому, але вже православному монастирі української Лоліти – Мотрі Кочубей після закінчення романтичної пригоди з престарілим гетьманом-ловеласом (тут зауважити можна лише те, що ніяких залишків будівель старших за кінець ХІХ ст. у цій місцині досі ніхто ще не бачив).
43. Вороб'ївка – історичний район Ніжина на правому березі Остра, східна частина історичного Нового міста (західна його частина – власне, Нове місто, такий собі транспортний квартал – сформований із паралельних фурманських провулків, де жили здебільшого власники й водії вантажних гужових возів-фур). Обмежувалася на півночі колишніми укріпленням Нового міста (приблизно вздовж сучасної вул. редькінської). Далі починалося аграрне передмістя Козирівка. Обидві назви – антропоніми, що утворилися за специфічним ніжинським прізвищами “Воробей” і більш поширеним – “Козир”.
44. Лихокутівка – аграрне передмістя в північно-східній частині лівобережного Ніжина, розташоване поза колишнім форштадтом й іншим передмістям Бабичівка (див. коментар № 5). Назва походить від сприйняття ранніми поселенцями цього передмістя місцевих природних умов, що перешкождали успішному веденню сільського господарства – заболоченість, якість ґрунтів тощо (визначалося як “лихий кут”. За іншими, але менш правдоподібними версіями назва завдячує лихій славі місцини через розташування тут чи поруч колись (без означення часу) темного непрохідного лісу, де ховалися усілякі лихі люди – волоцюги, розбійники тощо.
45. Ймовірно “Борис” і “Гліб” – також власні імена дзвонів. Усі вони – і чернігівські, і згадані києвопечерські, й ніжинський “Ігор” – були відлиті на мідноливарному заводі братів Чернових що існував у Ніжині у середині ХVІІІ – ХІХ ст. “Ігоря” відлили в 1758 р. для дзвіниці Миколаївського собору. Він розділив долю дзвонів наприкінці 1920-х років, коли заготовляли ресурси для індустріалізації в СРСР. Хоча ніжинські науковці – співробітники тогочасного інституту народної освіти через звернення до місцевої влади та центральних пам'яткоохоронних органів намагалися найбільш цінні з дзвонів уберегти від нових варварів.
46. Яворський С.І. – митрополит Рязанський і Муромський, після смерті московського патріарха Адріана став місцєблюстителем патріаршого престолу й президентом Священного Синоду (обирати нового патріарха цар Петро І не дозволив). Рід Яворських походив із Яворова (Східна Галичина, су-

часна Львівська обл.), де й народився майбутній митрополит; звідки його батьки переселилися до с. Красилівка неподалік Ніжина. Проте, Ніжин Стефану Яворському був не чужий – тут служив настоятелем Миколаївського собору його рідний брат Павло, тут уже будучи митрополитом він збудував Благовіщенський собор (за іншою назвою собор Різдва Богородиці), після завершення будівництва якого в 1716 р. домігся царського дозволу на відкриття чоловічого монастиря й згодом подарував монастиреві власну бібліотеку, одну з кращих у тогочасній Росії. Для будівництва собору С. Яворським було придбано кілька садіб уздовж Мостової вулиці (сучасної вул. Гоголя). Можливо вини були придбані й у представника родини Кониських – такої інформації наразі немає. Кониські – справді давній ніжинський рід. Батько майбутнього ректора Києво-Могилянської академії, архієпископа Могильовського, святителя Георгія – Осип Іванович був ніжинським бургомістром із 1727 р. (тобто за сучасним поняттями – міський голова; на цю посаду тоді обирали виключно представників найбільш шанованих місцевих родин), дід Іван Григорович – ніжинським війтом (ще більш почесна посада, фактично керівник усієї Ніжинщини, на рівні сучасного голови райдержадміністрації), дядько Дмитро Григорович – писарем ніжинського магістрату. Відтак, малоімовірно, що рід Кониських був бідним – принаймні на початку XVIII ст.

47. Насправді на західній околиці Ніжина в урочищі Ветхе знаходився чоловічий Ветхоріздвяний (Красноострівський) Георгіївський монастир, заснований у першій половині XVII ст. (за іншими даними – ще в XIV ст., але це менш вірогідно). Після заснування Благовіщенського монастиря в 1716 р. ветхинський передали в підпорядкування ігумену новоствореного й надалі він існував як господарська філія, а його кладовище почало використовуватися для поховань рядової чернечої братії (керівництво монастиря й поважні особи хоронилися або на території центрального собору Благовіщенського монастиря, або (з другої третини XIX ст.) на кладовищі поруч і цим собором. На території колишнього монастиря у Ветхому було два храми – церкви Св. Георгія та Різдва Богородиці. Тож, як бачимо, заснувати цей монастир Стефан Яворський не міг, як не міг заснувати й скит, що знаходився поруч – його заснували черниці з іншого ніжинського монастиря – жіночого Введенського. Непричетний до обох обителів і Георгій Кониський. (Проте, звісно, і назву згадана церква у Ветхому, і чернече ім'я майбутній святитель отримали за одним і тим же святим – Георгієм Зміборцем). Ветхоріздвяний монастир і скит Введенського монастиря в 1930-х роках були зруйновані. Нині єдине, що нагадує про їх існування – невелика каплиця, зведена на початку 1990-х років.

* * * * *

Кожна людина, що випадає з рідного їй середовища, особливо коли доводиться надовго (інколи назавжди) поривати з батьківщиною, рано чи пізно починає згадувати свої корені, витоки свого роду, землю, що подарувала перші життєві враження. Й прагне поділитися цими спогадами з іншими.

У 1950-х роках у газеті російської діаспори в США було надруковано кілька таких спогадів, належали перу Феодосія Георгійовича Спаського – церковно-громадського діяча російської діаспори у Франції, професора Свято-Сергієвського богословського інституту в Парижі, дослідника історії російської православної церкви. Його спогади були відлунням далекого життя разом із сім'єю у дореволюційному Ніжині, який він разом зі своїми старшими братами полишив у буремному 1919 р. Його шлях до Парижу пролягав через Константинополь, Дубровник і Белград. За стільки років багато води сплило, багато подій пройшло через його життя, але в пам'яті закарбувалися уривки з книжок, студійованих ще в гімназійному віці, розповіді батьків, рідних, знайомих, які почув у підлітковому віці – родинні перекази, місцеві ніжинські легенди, міфи й бувальщина.

Уміщені далі спогади Ф.Г. Спаського про перекази м Ніжина гарно фіксують і те, й інше. З одного боку він відтворює колись почуте: легенди про козацькі шапки, про Ніжин-озеро, про замордованих закоханих ревним гетьманом тощо. З іншого – на-

магається локалізувати певні історичні події, що фігурують у переказах, користуючись мабуть єдиним тоді йому доступним джерелом з української історії – “Історією русів”, яку зазвичай приписують авторству Георгія Кониського (щоправда, розуміючи недостатність власних знань і десь інтуїтивно відчуваючи неточності в цій праці, перекладає відповідальність на автора).

Окремо виділимо перекази, що пов’язані з Миколаївським собором. Тут щодо їх точності сумніватися не доводиться – адже батько автора спогадів був священником цього храму, і всі історії з дитинства Феодосій чув мабуть не один раз.

На жаль, дуже обмежені спогади залишилися у Ф.Г. Спаського про коло ніжинських знайомих і сусідів. Усе ж, дається взнаки надто юний вік, коли довелося залишити рідне місто. З-поміж його сучасників, що тоді реально перебували в його найближчому колі спілкування згадується інститутський лікар – його постать закарбувалася, ймовірно, через не пересічність і оригінальність образу; а також о. Олександр Величковський, змістовно пов’язаний із попереднім. Також опосередковано згадується молодший брат Ф.Г. Спаського – Іван Георгійович, якого автор спогадів пам’ятав ще дитиною і більше ніколи не бачив*¹. Персона брата детермінована його монографією “Русская монетная система”, перше видання котрої побачило світ того ж року, що й спогади Феодосія Георгійовича.

У спогадах яскраво проглядається такий собі “ніжиноцентризм”, загалом притаманний мешканцям цього міста й до сьогодні: акцентування, що ніжинці завжди пишались тим, їх повітове місто більше за губернське; згадка про фірмові ніжинські продукти – огірки, горобинову настойку; про інститут із неодмінною його домінантою – М.В. Гоголем. Гадаємо, не випадково під надрукованими спогадами в газеті Феодосій Георгійович поставив підпис “Нежинець” – ніжинець залишився ніжинцем і за півсторіччя потому, за тисячі кілометрів.

Під час підготовки до друку спогадів Ф.Г. Спаського їх текст залишений у редакції першоджерела, з виправленням кількох видруків. Стилїстика й лексика також залишена без правок; вона цілком відповідає сучасній російській мові, за винятком кількох слів із українізмами, за яким простежується походження автора спогадів. Орфографія приведена до норм сучасної російської мови.

Насамкінець хотілося би щиро подякувати доньці І.Г. Спаського – Ладі Іванівні Вуїч, яка надала копію надрукованих спогадів свого дядька й уміщену тут фотографію.

підготовка до друку, коментарі та післяслово Сергія ЗОЗУЛІ (Київ–Ніжин)

Спаський Ф.Г. Перекази Ніжина (підготовка до друку, коментарі та післяслово С. Зозулі)

Видана в одному з періодичних видань російської діаспори в США і невідома раніше в Україні стаття Ф.Г. Спаського розповідає про деякі перекази й легенди з історії м. Ніжина. Матеріал будується на особистих спогадах автора.

Ключові слова: Ф.Г. Спаський, ніжинознавча спадщина, перекази та легенди.

*¹ Див.: Спаський Ф.Г. Святки в России (підготовка до друку та післяслово С. Зозулі) // Ніжинська старовина : Збірник регіональної історії та пам’яткознавства. (Серія “Ніжинознавчі студії”, № 7) / Центр пам’яткознавства НАН України та УТОПК. Вип. 9 (12). – К., 2010. – С. 183–188.

Спасский Ф.Г. Предания Нежина (подготовка к печати, комментарии и послесловие С. Зозули)

Изданная в одном из периодических изданий российской диаспоры в США и неизвестная ранее в Украине статья Ф.Г. Спасского рассказывает о преданиях и легендах из истории г. Нежина. Материал построен на личных воспоминаниях автора.

Ключевые слова: Ф.Г. Спасский, нежиноведческое наследие, предания и легенды.

Spaskiy Th.G. Nizhyn's legends (preparation to the print, comments and afterword of S. Zozulya)

Published in one of magazines of the Russian Diaspora in the USA and unknown before in Ukraine the article by Th.G. Spasskiy tells about some legends of Nizhyn's history. Material is built on the personal memories of author.

Key words: Th.G. Spaskiy, heritage of studies about Nizhyn, legends.

[надійшло до редакції: 18.12.2011 р.]